

Att representera det förflutna

Klas Grinell*

[D]et är vår uppgift som intellektuella och uttolkare att finna förbindelser, att behandla så mycket som möjligt av materialet helt och fullt, att läsa vad som finns och inte finns i texten, att se komplementaritet och ömsesidigt beroende i stället för isolerade, vördade eller formaliserade erfarenheter som utesluter och förbjuder en hybridiserande påverkan från mänsklighetens historia.¹

Denna text handlar om begreppet representation. För att belysa begreppets fruktbarhet och begränsningar kommer Edward Saids författarskap att läsas och kommenteras. För att undersöka representationsbegreppets begränsningar kommer Gayatri Chakravorty Spivaks – i ett annat sammanhang formulerade – kritik av begreppet att refereras och värderas. Representationsbegreppet är – i min läsning – ett av de viktigaste i Edward Saids hela författarskap. Said har själv inte teoretiserat utförligare kring begreppet. I boken *The World, the Text and the Critic* finns emellertid ett avsnitt där Said med utgångspunkt i Jacques Derridas filosofi diskuterar representationen som ett huvudproblem i all filosofi och (litteratur)kritik.² Genom sin läsning av Derrida har Said utvecklat ett användande av representationsbegreppet som insisterar på omöjligheten i en klar och fastlagd representation som är ett enkelt ersättande av något ursprungligt. För att frilägga den mening som traditionen dolt – och istället bejaka det som Said kallar *worldliness* – har Said i boken *Culture and Imperialism* utvecklat ett kontrapunktiskt läsande, som tar hänsyn till textens perifera eller rentav bortträngda mening.³

Låt mig börja med en längre utläggning om vad denna utgångspunkt har för implikationer för oss som historiker. Utläggningen följer varken Derrida eller Said, men ligger i linje med dem båda.

* Klas Grinell är en doktorand vid Göteborgs universitet. Klas.Grinell@idehist.gu.se

¹ Said 1995b: 151.

² Said 1991: 200ff.

³ Said 1994a.

De historiska skeenden som passerat är evigt svunna. En historiker kan aldrig möta det förflutna oförvanskat. Det förflutna lever kvar endast i representationer. Bara en bråkdel av en människas aktivitet lämnar spår efter sig. Världen är, och har alltid varit, så komplex att ingen beskrivning kan uttömma ens en myras väg från stack till sockerskål. Hur stor berättelsen om ett specifikt skeende eller ett avgränsat problem än blir, blir den aldrig mättad. Det finns inget sammanhang *i och för sig självt*. Kontexten är bara giltig i relation till sin text.⁴ En ny berättelse om samma fråga skapas i – och skapar dessutom själv – ett nytt sammanhang. De hierarkier som i andra tider kunnat bestämma vilken berättelse som var störst och viktigast, det vill säga vilket sammanhang som var sannast, anses nu rasistiska, imperialistiska, ’fallogocentriska’ mm.

Inte ens den som skapat representationen av det förflutna kan bestämma dess exakta värde (oftast kan vi dessutom bara nå denne representant via andra representationer). Det går inte att styrka att intentionen skulle kunna föregå språket, och vi kan bara bli medvetna om såväl oss själva som allt annat genom representationer och språk. Orden bär mening endast genom att vara särskilda från andra ord. Men skillnaderna är inte statiska. Yttrandet – och redan tanken – är aldrig en ren reproduktion av de sär-skiljanden som föranledde ordvalet. Meningen har alltid redan förskjutits en smula och det finns dessutom alltid ett överskådligt meningsöverskott. Ingen behärskar alla skillnader. Uttalandet – t ex historieskrivningen – kommer på så sätt att, bortom talarens/historikerns kontroll, anspela på andra skillnader än de som formade det. Varken meningen eller skillnaden kan fångas i sin helhet. Alltså kan inte berättelsen mättas. Det finns alltid andra skillnader som kan ge/skapa mening åt ett uttalande, åt en text. Vi kan inte heller nå fram till någon absolut vetskap om vilken mening som kan tillskrivas författarens intention. Vi kan följaktligen inte säga att vi vet vad någon ’menar’ med det han eller hon säger. Den stora berättelsen om den egentliga meningen sönderfaller i en oändlig mängd små, tidsbundna berättelser om begränsade meningar, innehållande situerade kunskaper. Det är viktigt att tänka på för alla som vill förstå och beskriva det förflutna.

Låt oss göra en snabbspolad historisering: I en inte alltför avlägsen tid ansågs det allmänt vara historikerns uppgift inte främst att beskriva vad som verkligen hänt, utan att förklara varför det inträffat. Förklaringen skulle vara teleologisk. Upplysningen kom, Gud avskedades och det nya idealet blev att skriva historien som den verkligen hade ägt rum (Ranke, Weibull & co). Men så

⁴ För en utläggning av denna syn på kontexten som något som kommer efter texten snarare än att vara ett objektivet sammanhang, se Derrida 2000.

småningom började även denna tro på möjligheten att fånga historien som den verkligen utspelat sig ifrågasättas. Med all rätt. Verkligheten är som sagt något flyktigt som ligger bortom vår fattningsförmåga. Naturligtvis är det inte fråga om någon alldeles ny och revolutionerande insikt, vi kan t ex finna den hos 1600-talsmunken Blaise Pascal.

Nå, den metafysiska förklaringsnivån avskaffades. Det är nu även dags att, som många redan gjort, slutgiltigt avskaffa den ”fysiska”. Vi kan inte nå fram till exakt vad någon människa menade med vad hon sade, eller hur en situation verkligen gestaltade sig i det flydda nuet.

Men vi kan fortfarande ge olika goda beskrivningar av vad som utspelat sig. Skillnader mellan olika beskrivningar är inte bara ett resultat av skiftande ideologi. Vilken representation som är den viktigaste är däremot en öppnare fråga än vad som är sant eller inte, som inte kan ges något allmänt svar. Det beror på vad som tidigare skrivits om problemet som står i fokus. När det handlar om en Stor Klassisk Bok snärjd av sin verkningshistoria och av filosofisk exeges är det nog så att vår förståelse av den fördjupas avsevärt genom en studie av dess tillkomstshistoria. Att däremot, som till exempel Quentin Skinner gjort, hävda att det skulle vara den sanna meningen, är att tro om den egna insatsen för mycket.⁵

Vilken väg bör vi då ta i denna värld av representerad verklighet? Målet behöver inte vara att tala utifrån någon enhetlig och fast teoretisk position. Varje position är – och bör få vara – situationsbestämd, tillfällig, och spelas ut på nytt i varje tal- eller skrivsituation. Därför är det inte något självändamål att sträva efter att smälta samman en samling teoretiska utgångspunkter till en enhetlig världsförklaring. Det är snarare viktigt att söka visa på deras skiljaktigheter, för att inte pådyvla verkligheten och dess skeenden större konsistens än de äger. Detta är nu inte så lätt. Varje uttalande är alltid möjligt att tolka som en ny världsförklaring. Den nya förklaringen som formulerats med uppmärksamhet på verklighetens mångfald kan förhoppningsvis vara en smula öppnare. Men det är ett arbete som aldrig är slutfört. Vi får aldrig nöja oss med den förklaring vi funnit. Varje uttalande och text blir en position som i sin tur måste kritiseras – vilket kanske i och för sig görs bäst av någon annan. Det är viktigt att poängtera att det inte är någon ren relativism jag förespråkar: Vi kan fortfarande arbeta vidare och komma närmare en bättre kunskap och förståelse av det förflutna. Eller närmare bestämt; av representationerna av det förflutna.

⁵ Se främst Skinner 1988.

Vi vet inte att vi inte drömmer. Vi kan nog inte bevisa detta förnuftsmässigt, men denna omöjlighet visar bara förnuftets vanmakt och inte all kunskaps ovisshet – som skeptikerna hävdar.⁶

Låt oss med denna bakgrundsförståelse titta närmare på representationsbegreppet.⁷ Begreppet översätts i de svenska utgåvorna av Edward Saids böcker med flera olika ord. Begreppet kan enligt boken *Culture and Imperialism*'s översättare Per Jegebäck innefatta bland annat:

betydelserna representera (beteckna, avbilda, motsvara, ersätta) och presentera (företräda, introducera, närvarandegöra, tillskriva) – och 'föreställning' – i betydelserna idé (uppfattning, tankefoster, fantasi, eller som det en gång hette: inbildning) – och framförande (återgivning, presentation, iscensättning, rekonstruktion).⁸

Jegebäck gör en god inringning av begreppets innebörd hos Said. Vidden hos begreppet, inte minst i Saids användning, är såväl dess tilltalande styrka som dess svaghet. Saids svenska översättare – Hans O. Sjöström⁹ och nämnde Jegebäck – har konsekvent valt att låta begreppet försvinna in under en uppsättning svenska termer, och på så sätt mer eller mindre avlägsnat mångtydigheten. Genom att begreppet hos Saids täcker alla de ovan angivna betydelserna visar det på ett helt problemkomplex som rör sig kring en dominerande kulturs relation till dem som räknats som annorlunda och utanför. Däri ligger en möjlighet att ge argumentationen en tilltalande mångtydighet som sätter alla dessa betydelser i spel med bara ett ord. Inte minst tydligt är detta i titeln till de av Said avhållna Reith-föredragen i BBC Radio från 1993; *Representations of the Intellectual*.¹⁰

⁶ Pascal 1995.

⁷ Jag tänker inte göra någon utförlig begreppshistorisk utredning, utan blott se till begreppets användbarhet i vissa specifika situationer. För en fyllig begreppshistoria rekommenderas artiklarna under uppslagsordet ”Repräsentation” i Ritter & Gründer 1971, speciellt Behnke 1971–, som berör den tradition som min diskussion rör.

⁸ Jegebäck 1995: 450.

⁹ Sjöström har översatt de övriga Saidpublikationerna i Sverige; *Orientalism, Den intellektuelles ansvar: 1993 års Reithföreläsningar*, samt *Fred utan land: Essäer om Palestina och Israel* och självbiografin *Utan Hemvist* där begreppsproblematiken inte är lika akut.

¹⁰ Said 1994b.

Men naturligtvis finns det problem med ett så vittfamnande begrepp. Gayatri Chakravorty Spivak har i essän ”Can the subaltern speak?”, som i omarbetad form ingår i boken *A Critique of Postcolonial Reason*,¹¹ riktat en kritik mot Michel Foucault och Gilles Deleuze för deras ointresse för ideologi samt för bruket av det i hennes mening alltför vida begreppet representation. Det är en kritik som också skulle kunna träffa den av Foucault inspirerade Said. Jag tänker här redovisa Spivaks kritik för att se vilka eventuella problem det saidska begreppet kan skapa. Spivak menar att Foucault och Deleuze genom sin terminologiska otydlighet öppnar för en tro på att man kan representera – i betydelsen tala för – de förtryckta. De undertryckta ses då inte som representativa, menar Spivak; de som inte har någon erkänd position i kampen om hegemoni tillåts inte tala för sig själva. De intellektuella tror sig veta vilka de subalternas intressen är och dessa göms på så sätt bakom en teori om vad som är viktigt i samhället, nämligen makt.¹²

Spivak kritiserar vidare det som hon uppfattar som en banal tro på självrepresentation: det att någon själv skulle kunna beskriva sin egen identitet. Ordet identitet bör snarare uppfattas som ett verb än ett substantiv; dvs. att identiteten är något som hela tiden levs och att livet är ett ständigt och okontrollerbart flöde. Eftersom identiteten bygger på upprepade identifikationer, är identiteten alltid stadd i förändring. Den är alltid i blivande och onåbar för medvetandet. Att som forskare söka motverka den förmenta objektivismen i sin framställning genom att ’öppet visa’ sin teoretiska och mänskliga position genom att berätta var man talar ifrån kan då förstås som en tro på den subjektets enhet och genomskinlighet som måste överges. Det betyder emellertid inte att det inte är viktigt att uttröna sina subjektiva skäl till varför man väljer att tala och som för Said påtala sin identifikation med Palestina, bara att den egna beskrivningen av identifikationen inte kan vara uttömmande.¹³

Spivak menar att Foucault och Deleuze i sitt bruk av det vida begreppet representation inte uppmärksammar glidningen mellan dess olika betydelser. För att visa hur representationsbegreppets täcker över viktiga distinktioner läser Spivak ett samtal mellan de båda franska historiefilosoferna mot Karl Marx *Louis Bonapartes 18:e Brumaire* där representation som politisk term, i mening att tala för någon, betecknas med *vertretung*, och det konstnärliga/vetenskapliga återgivandet faller under termen *darstellung*, som hos Marx också är termen för bytesrelationens representation av

¹¹ Spivak 1988. Jag kommer emellertid att hänvisa till den reviderade versionen i Spivak 1999.

¹² Spivak 1999: 248ff.

¹³ *Ibid.*: 257. Om Spivaks syn på identitet se även, Spivak 1996, främst s. 86f.

varans värde.¹⁴ Skillnaden mellan en representant som förväntas framföra de representerades åsikter, och en forskare eller konstnär som återger en bild av de maktlösa är viktig att inskräpa. Utan denna medvetenhet riskerar vi, i sällskap med Foucault och Deleuze, att tappa bort den internationella arbetsdelning som omgriper världen.¹⁵ Samtidigt är de båda formerna av representation besläktade, men att täcka över den brist på samstämmighet som finns mellan dem är enligt Spivak att privilegiera subjektet på ett sätt som poststrukturalistiska teorier visat vara omöjligt.¹⁶

Marxister måste arbeta för att avslöja de tillfällen då någon framställer sig som representant för andras intressen. Försöket att företräda någon är något annat än ett återgivande av ett faktiskt förhållande. Bruket av ett enda begrepp skyler över denna skillnad och döljer faktisk exploatering, anser Spivak.¹⁷ Frågan är då: träffar denna kritik även Said och hans representationsbegrepp? Jo, men jag vill mena att Said genom sin noggranna och kritiska läsning av Foucault är mer medveten om den allvarliga risken med generaliseringar.¹⁸ För även om Suids representationsbegrepp täcker alla de meningar Foucault lägger i det har Said en annan syn på makt än, framförallt den sene, Foucault. Inte minst viktig är Suids kritik av Foucaults underlåtande att skilja mellan institutioners makt att styra människors handlande, och det faktum att individers beteende i samhället ofta följer regler och konventioner.¹⁹ En av Suids tillgångar är att han, med influenser från Theodor Adorno, alltid utvecklar sina tankar i relation till ett konkret empiriskt problem.²⁰ I likhet med Spivak kritiserar Said maktbegreppets otydlighet hos Foucault, återigen med ett insisterande på att kritiken måste hålla sig till det specifika:

¹⁴ Spivak 1999: 248–280. Spivak utgår främst från Marx resonemang om småbönderna i Frankrike. Marx 1971: 154ff. Samtalet mellan Deleuze och Foucault är publicerat som Foucault & Deleuze 1977: 205–217.

¹⁵ Spivak 1999: 255f.

¹⁶ Ibid.: 249, 259ff.

¹⁷ Ibid.

¹⁸ Suids mest utförliga diskussioner om Foucault återfinns i Said 1997, främst kap 4 och 5, och Said 1991, främst kap. 9 och 10.

¹⁹ Said 1986: 150ff. Artikeln finns också i Said 2000.

²⁰ I en intervju med Ari Shavit i den israeliska dagstidningen *Haaretz* den 18/8 –00 sade Said: ”I’m the last Jewish intellectual. [---] The only true follower of Adorno.” i Shavit, Ari 2000 från www.haaretz.co.il. Said återkommer till Adorno i flera av sina böcker. För Adornos betydelse för Said se t.ex. Mitchell 2000: 48 och Said 1995a, främst s. 273ff.

It is when Foucault's own language becomes general (when he moves his analyses of power from the detail to society as a whole) that the methodological breakthrough [the analysis of instrumental discourses] becomes the theoretical trap.²¹

Genom en noggrannare maktanalys i förhållande till såväl den talande, det diskursiva och det betecknade kan vi bemöta de problem som Spivak påtalat. I stället för att konstruera delbegrepp och därigenom försöka lösa motsättningarna i representationsbegreppet menar jag att mångtydigheten kan vara ett redskap för att belysa det komplicerade representerande och tillskrivande som ligger i varje specifik framställning. Med hjälp av Suids representationsbegrepp, använt med en medvetenhet om Spivaks kritik, står vi väl rustade för den alltid viktiga uppgiften att studera idéerna inbegripna i utvecklingen och upprätthållandet av den globala ordningens orättvisor.

Bibliografi

Behnke, Kerstin (1971–): "Krise der Repräsentation." *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, Joachim

Ritter and Karlfried Gründer (eds). Schwabe: Basel.

Derrida, Jacques (2000): "Signatur, händelse, kontext." *Filosofin genom tiderna*, Konrad Marc-Wogau, Staffan Carlshamre and Lars Bergström (eds). Thales: Stockholm.

Foucault, Michel, and Gilles Deleuze (1977): "Intellectuals and power: A conversation between Michel Foucault and Gilles Deleuze." *Language, counter-memory, practice : selected essays and interviews*, Michel Foucault and Donald F. Bouchard (eds). Cornell Univ. P.: Ithaca

Jegebäck, Per (1995): "Kommentar till terminologin." *Kultur och imperialism*, Edward W. Said (ed.). Ordfront: Stockholm.

Marx, Karl (1971): *Louis Bonapartes 18:e brumaire*. (Originalversion 1869.) Arbetarkultur: Stockholm.

Mitchell, W. J. T. (2000): "The panic of the visual: A conversation with Edward W. Said." *Edward Said and the work of the critic : speaking truth to power*, Paul A. Bové (ed.). Duke University Press: Durham, N.C.

Pascal, Blaise (1995): *Tankar*. Forum: Stockholm.

²¹ Said 1991: 244 [243].

Ritter, Joachim, and Karlfried Gründer (eds). (1971–): *Historisches Wörterbuch der Philosophie*. Basel: Schwabe.

Said, Edward W. (1986): "Foucault and the imagination of power." *Foucault : a critical reader*, David Couzens Hoy (ed.). Blackwell: Oxford.

(1991): *The world, the text, and the critic*. Vintage: London.

(1994a): *Culture and imperialism*. Vintage Books: New York.

(1994b): *Representations of the intellectual : the 1993 Reith lectures*. Vintage: London.

(1995a): "Adorno as lateness itself." *Apocalypse theory and the ends of the world*, Malcolm Bull (ed.). Blackwell: Oxford.

(1995b): *Kultur och imperialism*. Ordfront: Stockholm.

(1997): *Beginnings : intention and method*. Granta Books: London.

(2000): *Reflections on exile and other essays*. Harvard University Press: Cambridge, Mass.

Shavit, Ari (2000): "My right of return: Interview with Edward Said." *Haaretz*. Tel Aviv.

Skinner, Quentin (1988): "Meaning and understanding in the history of ideas." *Meaning and context : Quentin Skinner and his critics*, James Tully (ed.). Polity Press: Cambridge.

Spivak, Gayatri Chakravorty. (1988): "Can the subaltern speak?" *Marxism and the interpretation of culture*, Cary Nelson and Lawrence Grossberg (eds). Macmillan Education: Houndmills.

(1996). "Revolutions that as yet has no model: Derridas 'Limited Inc.'" *The Spivak reader : selected works of Gayatri Chakravorty Spivak*, Donna Landry and Gerald M. MacLean (eds). Routledge: New York.

(1999). *A critique of postcolonial reason : toward a history of the vanishing present*. Harvard Univ. Press: Cambridge, Mass.